

Katona Tamás
közgazdász, egyetemi tanár,
a Központi Statisztikai Hivatal korábbi elnöke

E-mail: tamas.katona@t-online.hu

HOL LEHET A HELYÜNK AZ ÚJ VILÁGBAN?*

Jelentős átrendeződés zajlik a világgazdaságban. Ez a dinamikus változás az ezredforduló óta egyre újabb elemekkel bővül, és akár a század közepéig is eltarthat. Alapvetően a múlt század világgazdaságának egyik fő jellemzőjeként megtapasztalt globalizáció terjedésének és minőségi változásának a következményeivel kell számolni. Új tényezőként jelent meg a globális Dél, ezen belül a hegemonia igényével lépett fel Kína, kritikus szakaszába ért a klímaválság, gazdasági világválsággá terebélyesedett 2008-ban az Egyesült Államokban kitört pénzügyi krízis, az egész világot megérintette 2020-ban a Covid-járvány. Oroszország 2022-ben lerohanta Ukrajnát, és csaknem három éve tart az Európában már háromnegyed százada nem tapasztalt háború.

Komoly geopolitikai feszültségek keletkeztek, ezek globális válsággá, más kifejezéssel polikrizissé terebélyesedtek. Ezért a 21. században a növekvő geopolitikai feszültségek dominálnak. Három hegemon hatalomnak van kitüntetett befolyása, ezek az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és Kína. E három szuverén entitás úgy határozza meg a világgazdaság sorsát, hogy egyidejűleg mindegyik komoly változási kényszer alatt kénytelen cselekedni.

Az Egyesült Államokban 2006 végén kialakult subprime válság 2008-ban a megelőző nyolc évtized legnagyobb gazdasági világválságává terebélyesedett. A fejlett világ recesszióba került, 2009-ben az eurózónában 4,5 százalékkal, Németországban és Olaszországban több mint 5 százalékkal, a balt államokban két számjegyű mértékben zsugorodott a gazdaság. Ugyanakkor ez a válság a globális Dél országait alig érintette. Az Egyesült Államokban viszont rávilágított a múlt század utolsó negyedétől súlyosbodó társadalmi problémákra, a középosztály jelentős részének romló életszínvonalára, gyengülő létbiztonságára.

Kína, ez a feltörekvő világhatalom szintén súlyos problémákkal küzd. Ezek egyike a népesedési krízis, ami jelentős részben annak a következménye, hogy a

* A kézirat 2025. január 28-án érkezett a szerkesztőségbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.84>

kormány a múlt század harmadik harmadában a túlnépesedés elkerülése végett durván beavatkozott a demográfiai folyamatokba. Hatalmi eszközökkel kikényszerítette, hogy a családok csak egy gyermeket vállaljanak. Ez a politika az ezredfordulót követően egyre súlyosabb helyzetet teremtett. A teljes termékenységi arányszám 2022-ben mindössze 1,09 volt, amihez hasonlóan alacsony mutatót csak Japánban és a Koreai Köztársaságban regisztrált a statisztika. Az utóbbi öt évben Kína népessége már csökken, és az ENSZ prognózisa szerint a század közepéig 100 millió fővel lesz kisebb a jelenleginél.

Kína úgy került be a globális nagyhatalom pozíciójába, hogy közben a gazdasági prosperitás addigi formája és főképpen a dinamikája fenntarthatatlanná vált. A Nyugatra figyelő középosztály kialakulásával, társadalmi tényezővé válásával a társadalomban is megjelentek válságjelenségek, és felmerül a diktatórikus állammodell fenntarthatóságának dilemmája is. A fiatalok körében nagyon magas a munkanélküliség, ami azzal a következménnyel is jár, hogy rontja a kormány pronatalista népesedési intézkedéseinek hatását. A kínai gazdaság a 2010-ig tartó három évtizedben rendkívül gyorsan bővült: a GDP növekedésének évenkénti üteme 10 százalék körüli értéket mutatott, ezt követően fokozatosan csökkent a dinamika, előbb 7-9, majd az 5 százalék körüli, egyes években ez alatti mértékre. A következő években már a GDP átlagosan évi 3-4 százalékos bővülésének van a legnagyobb valószínűsége.

A kialakuló világtrend fontos szereplője marad az Európai Unió a maga sok gondjával együtt is. Ahhoz, hogy ezt a szerepét teljes mértékben betölthesse, szükség van az integráció elmélyítésére, a termelékenység, a hatékonyság érdemi növelésére. Erre mutat irányt a múlt évben bemutatott Draghi- és Letta-jelentés. Az unióban az utóbbi évtizedben komoly társadalmi feszültséget váltott ki a jelentőssé vált migráció. Mielőbb olyan megoldást kell találni, amely megfelel az európai értékeknek, egyetértésre talál a tagországok körében, és hosszabb távon is alkalmazhatónak bizonyul. Ugyancsak konfliktusokat eredményez a jóléti rendszer fenntarthatóságának megannyi problémája.

Az unió vezetőinek korszerűsíteniük kell a szervezeti rendszert, a döntéshozatalt, a legnagyobb kihívás azonban az egységes védelmi politika kialakítása, a védelmi ipar gyors és hatékony fejlesztése, a védelmi képesség magas szintre emelése. A problémákat növeli, hogy az Európai Unió három legnagyobb népességű tagállamában instabilitást okoz vagy okozhat a populista, szélsőjobboldali politikai formációk markáns jelenléte, és hasonló bizonytalanság áll fenn Ausztriában, valamint Hollandiában is. Ehhez társul több kelet-közép-európai tagállam bizonytalan demokráciája is.

A világgazdaság szükségszerűen kialakuló új modelljében a geopolitika a korábbinál lényegesen nagyobb szerepet kap, de odáig nem jut el, hogy újra elkülönüljenek Észak és Dél gazdaságai. Igaz, a korábbi ellátási láncok az elmúlt évtizedben kialakult modell szerint nem maradnak fenn, és főleg nem bővülnek, de minden bizonnyal kiépülnek az egymásra utaltságnak a nagyhatalmak számára még szükséges és egyben a biztonságuk előtérbe helyezésével is elfogadható formái.

A polikrízis kibontakozásának egyik tényezője Oroszország magatartása. Nem vált be az a német elképzelés, hogy a vele való kereskedés révén, gazdasági érdekein keresztül be lehet vonni az európai fővonalba. Ezt bizonyította a 2008. és a 2014. esztendő; a Nyugat nem ismerte fel, hogy az egész civilizációra milyen veszélyt jelent az agresszív orosz magatartás, gyakorlatilag tudomásul vette a Grúzia elleni agressziót, illetőleg a Krím-félsziget és a Donyec-medence annektálását. Ez súlyos hibának bizonyult: a fejlett világ csak akkor lépett, amikor 2022. február 22-én Oroszország átfogó támadást indított Ukrajna ellen. A háború kibillentette Európát a hosszú békés időszakból. Az orosz győzelmet csak a NATO segítségével, komoly erőfeszítések árán sikerült eddig megakadályozni. Bár az orosz haderő nem rendelkezik a NATO erejéhez mérhető fejlett haditechnikai eszköztárral, de atomfegyverhordozóinak a száma csaknem azonos az amerikai hadseregével.

A világgazdasági átalakulásnak az alapfolyamatokon kívül vannak egyéb, úgy mond aktuális, rövid távon ható tényezők is: ilyennek tekinthető Donald Trump hivatalba lépése az Egyesült Államok elnökeként. Megjelenése és ismételt elnökké választása kétségtelenül az amerikai társadalmi polarizáció tüneteként értékelhető. Trump visszatérése komoly bizonytalanságot hoz a világpolitikába és a nemzetközi gazdasági kapcsolatokba, ugyanakkor feltehetően nem kell azzal számolni, hogy szoros korreláció lesz a kampányban vagy akár elnökként megfogalmazott álláspontja és ígéretei, valamint a cselekedetei között. Ezt valószínűsíti az is, hogy nem feltétlenül fedezhető fel szignifikáns kapcsolat az eltérő időpontokban tett kijelentései között. Várhatóan az Európai Unióra is pozitív hatással lesz a következő négy év amerikai politikája. Minden bizonnyal felgyorsítja a szükséges reformokat, az egyetemes tőkepiactól a közös védelempolitikán keresztül a migráció kérdésében történő lényegi előrehaladásig az integráció több lényeges eleme elmélyülhet – adott esetben akár a többsebességes unió kialakulásáig. Ebben az esetben az Európai Unió mint a második legnagyobb gazdasági hatalom foglalhatja el tartósan is a helyét a kialakuló új világrendben.

A magyar kormány az új fejlemények hibás értékelésével kritikus helyzetbe hozhatja magát és az országot. Két fontos kérdés adódik: a miniszterelnököt végképp

cserben hagyta-e valóságérzékelése? A másik, hogy az esetleg legalább részlegesen helyes helyzetfelismerése kapcsán képes lesz-e valamilyen mértékű irányváltásra?

A magyar gazdaság az utóbbi másfél évtizedben egyértelműen zsákutcába jutott. Az éppen az aktuális kommunikációs célnak megfelelően elnevezett gazdaságpolitika, akár unortodox, akár magasnyomású vagy éppen semleges, ugyanazt a kizárólagos célt szolgálta: a hatalompolitikát. Ezért történt a szakítás az egyébként is igen kezdetleges jóléti állam koncepciójával. A munkaalapú rendszer meghirdetése szembemegy a fejlett világban célként megjelölt tudásalapú társadalommal. A miniszterelnököt elkábította az autoriter kapitalizmus megvalósításának víziója, néhány év alatt eljutott a vágyai által vezérelt gazdaságpolitikától az akaratvezérelt gazdaságpolitikáig.

Saját eredményességét a kormány a gazdasági növekedés önmaga által vélt és kommunikált dinamikájával szándékozik hitelesíteni. Többszörösen elkövette azt a hibát, hogy az alapvető közgazdasági tényeket és törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyta. Ezért a magyar gazdaság bővülése 2010 óta viszonylag szerény volt: a GDP volumene összességében évente átlagosan 2,1 százalékkal nőtt. Az Európai Unió tizenegy kelet-közép-európai tagországa körében a mérsékeltebb ütemben fejlődők közé tartozik: az ezen országok gazdasági fejlettséget tükröző rangsorában 2009-ben Magyarország a negyedik, 2023-ban pedig – a statisztikai módszertani különbségeket is figyelembe véve – a nyolcadik helyen állt.

Igaz, ezen a közel másfél évtizeden belül a 2014 és 2019 közötti időszak jellemzője a gazdaság dinamikus növekedése volt, 2016 kivételével évente legalább 3,5 százalékkal, 2018–2019-ben több mint 5 százalékkal nőtt a bruttó hazai termék. Majd 2020–2021-ben két év alatt 2,5 százalékkal, a 2022-es választási évben a kétezzer milliárdos pénzosztás eredményeképpen 4,3 százalékkal bővült a gazdaság. Ezt követően azonban szinte szükségszerűen recessziós időszak vette kezdetét, és a GDP volumene már 2023-ban, és még 2024-ben is alatta maradt a 2022. évinek. A kormány politikájának elfogadottságában komoly szerepet játszott, hogy a 2010-től 2023-ig eltelt időszakban a népesség teljes körére vetítve az egy főre jutó reáljövedelem érzékelhetően, 50,9 százalékkal, azaz évente átlagosan 3,2 százalékkal, ezen belül pedig 2017 és 2020 között minden évben 5 százaléknál nagyobb mértékben emelkedett. Ugyanakkor 2021-ben és 2022-ben már szerényebb mértékű volt a növekedés, 2023-ban ellenben 3,6 százalékkal csökkent és – az eddig ismert részadatok alapján – 2024-ben is hasonló mértékben apadt a reáljövedelem.

A gazdasági növekedésben fontos szerepe volt az európai konjunktúrának és természetesen az uniós források nagymértékű beáramlásának. A fejlődés dinamikája

akkor és azért tört meg, amikor és amiért az uniós források egyre visszafogottabban érkeztek, végül 2024-ben szinte teljesen elapadtak. A több éven keresztül megvalósult viszonylag gyors gazdasági növekedés jellegzetessége a lakossági jövedelmek igen nagymértékű, tudatos átrendezése volt az egykulcsos személyi jövedelemadóval, a tőkejövedelmek ennél is szerényebb mértékű adóztatásával és a fogyasztási adók súlyának jelentős növelésével az alacsony jövedelműektől a magasabb jövedelemmel rendelkezők javára. Amíg növekedett a gazdaság és nőtték a jövedelmek, a gazdaságpolitika súlyos hibáit és tévedéseit részlegesen elfedte a sokáig sikeresnek bizonyult kormányzati kommunikáció; ennek lényeges és rutinszerűen használt eszköze volt az alternatív valóság kiépítése a saját szavazótábor számára.

A szakszerűtlen gazdaságpolitika mögött mélyebb etikai-erkölcsi problémák húzódnak meg. A legfontosabbak ezek közül a verseny tudatos visszaszorítása, a tulajdon biztonságának kikezdése, a magánérdekek előtérbe helyezése a közérdek rovására. Növekvő gondokat okoz ezek megvalósításának eszköztára, a túlcentrálizált irányítás, az állam erőszakos beavatkozása a gazdaságba, a torz gazdasági szerkezet, az extenzív iparpolitika, az energiaigényes gazdasági struktúra, az elhibázott beruházáspolitikai. Utóbbi a 28 százalékos GDP-arányos beruházási ráta mellett az alacsony képzettségű munkaerőt igénylő összeszerelő üzemekre épít a magas hozzáadott értéket előállító gazdasági struktúra kialakítása helyett. A hibás fiskális és monetáris politika szükségszerűen a forint folyamatos leértékelődéséhez, magas inflációhoz, tartósan nagy államadóssághoz és ehhez társuló súlyos adósságszolgálatához vezetett. A közszolgáltatások finanszírozásában marginalizálódik az állam szerepe, ennek következtében azok fokozatosan leépülnek, egészen odáig, hogy az egészségügyi és a szociális szolgáltatások a működőképesség határára kerültek.

Az Orbán-kormány kezdetektől tudatosan gerjeszt konfliktust az Európai Unióval. Belföldi fogyasztásra szánt kommunikációjában folyamatosan egyre élesebben támadja az unió vezetőit, testületeit és a teljes európai elitet, többnyire a kritizált eseményeket elferdítve. A miniszterelnök 2020 óta nyíltan szembehehelyezkedik az unió Magyarország által is elfogadott alapértékeivel, állandó vétőfenyegetéssel zsarolja annak vezető szerveit, szembeszáll döntéseikkel, sőt egész politikájukkal. A szélsőjobb oldali politikai erők előretörésében bízva már nyíltan Brüsszel elfoglalását hirdeti, bármit jelentsen is az. Az Ukrajna elleni orosz agresszió kezdete óta ez a politika szükségszerűen Magyarország Európai Unión belüli ellehetetlenülése felé halad.

Orbán ma még nagy reményeket fűz Trump hatalomra kerüléséhez. Az amerikai elnökkel fennálló személyes és politikai kapcsolatait a hazai politikában feltehetően még egy ideig eredményesen használhatja fel a kormányzati kommunikáció.

A nemzetközi politikában azonban rövid időn belül egészen más helyzet alakulhat ki. Az amerikai elnök prioritása Kína háttérbe szorítása, az ukrajnai háborúhoz való viszonyában pedig nem Ukrajna támogatásának megállítása a fő szempont, hanem a támogatás anyagi terheinek áthárítása az európai NATO-országokra és az Európai Unióra, a tagállamok lényegesen nagyobb teherviselésének kikényszerítésével.

A magyar belpolitikában a múlt év elején bekövetkezett fordulat látszólag a kegyelmi botrány kirobbanásához kötődik. Valójában ez csak a Németh László-i értelemben vett villámfénynek tekintendő, amely egy szűk szegmensben villantotta fel az Orbán-rezsim valódi arcát, de ezzel szükségszerűen megvilágította az addig eltelt közel másfél évtizedes kormányzati politika következményeként kialakult, a társadalom minden relációjára kiható válságot. A magyar gazdaság kritikus helyzetbe kerülésének okai közül fajsúlyos az uniós források elapadása, ugyanis azok nélkül a jelenlegi kormányzás mellett a gazdaság még a jelenlegi labilis szintjét sem képes fenntartani. Ez azonban már azt is jelzi, hogy a nemzetközi ellehetetlenülésig eljutott kormánynak nincs további mozgástere.

Ahhoz, hogy Magyarország megtalálja helyét és szerepét az új világrendben, mielőbb más táncot kell választani a pávatánc helyett. Ehhez új koreográfusra és új szólótáncosra lesz szükség.